

Branko Šuštar*

***Emerik Antolić in pouk ob ilustracijah
sredi 19. stoletja v hrvaški Vojni krajini.
Od Bertuchove Slikanice za otroke/
Bilderbuch für Kinder do Popolnega
šolskega atlasa kraljestva živali iz šole
Rakovac pri Karlovcu 1846***

Emerik Antolić and lessons with illustrations in the mid-19th century in the Military Frontier in Croatia. From Bertuch's 'Bilderbuch für Kinder' (Picture Book for Children) to the 'Comprehensive School Atlas of the Animal Kingdom' from the Rakovac school in Karlovac 1846

Izvleček

Z razstavo Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije je Hrvaški šolski muzej leta 2016 v sliki in besedi predstavil podobe sveta okoli leta 1800, kot jih kaže mednarodna Bertuchova ilustrirana enciklopedija za otroke (F. J. Bertuch, *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*). Ob gostovanju hrvaške razstave 2021/22 v Ljubljani nadaljujemo iskanje odgovorov na vprašanje: »Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!« Prispavek predstavlja vplivnega učitelja Emerika Antolića (Emerich Antolich, 1801–1853), ki je iz Bertuchove ilustrirane enciklopedije za otroke leta 1846 pripravlil *Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches* (Popolni šolski atlas kraljestva živali). To zanimivo učilo za nazorni pouk in prirodopis, ki je povezano s šolstvom v nemščini v Vojni krajini in s šolo Rakovac pri Karlovcu, je bilo od uvedbe pouka v hrvaščini 1863/1864

Abstract

In 2016, in the exhibition "Bertuch's Kingdom of Pictures – Discover the Secrets of a Children's Encyclopaedia", the Croatian School Museum presented in pictures and words the world from around the year 1800, as shown by the international illustrated children's encyclopaedia by Friedrich Justin Bertuch, *Bilderbuch für Kinder / Porte-Feuille des Enfants*. At the time of the guest appearance of this 2021/2022 Croatian exhibition in Ljubljana, we continue with the search for answers to the question as to "who and why 'destroyed' Bertuch's picture book from the School Museum?!". The article presents the influential teacher Emerik Antolić (Emerich Antolich, 1801–1853), who in 1846, using Bertuch's illustrated children's encyclopaedia, created the *Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches* (Comprehensive School Atlas of the Animal Kingdom). After the introduction of lessons in Croatian in 1863/1864, this

* dr. Branko Šuštar, muzejski svetnik v SŠM, Ljubljana, branko.sustar@guest.arnes.si

zaradi nemških podnapisov manj uporabno. V spremenjenih izobraževalnih razmerah so ga ob ustanovitvi leta 1901 podarili Hrvaškemu šolskemu muzeju v Zagrebu.

interesting teaching aid for graphic teaching in natural sciences, connected with schooling in German in the Military Frontier and with the Rakovac school in Karlovac, became less useful because of its German text. In the changed educational situation, it was donated to the Croatian school museum in Zagreb at the time of its inception in 1901.

Ključne besede: F. J. Bertuch, nazorni pouk, ilustracije, Hrvaški šolski muzej, Emerik Antolić, Rakovac pri Karlovcu

Keywords: F. J. Bertuch, graphic lesson, illustrations, Croatian School Museum, Emerik Antolić, Rakovac in Karlovac

„Slikanica je za otroško sobo prav tako nujen in nepogrešljiv pripomoček kot zibelka, punčka ali konjiček na palici. To resnico pozna vsak oče, vsaka mati in vsakdo, ki je vzgajal otroke ...”

Weimar, 16. aprila 1792

F. J. Bertuch¹

Šolski muzeji hranimo v svojih zbirkah marsikaj zanimivega, med drugim tudi barvne ilustracije, kot jih je polna Bertuchova enciklopedijska Slikanica za otroke/Bilderbuch für Kinder.² V našem muzeju smo se s serijo Bertuchovih knjig srečali, ko nas je po tej enciklopediji spraševala kolegica Vesna Rapo iz Hrvaškega šolskega muzeja v Zagrebu. S tem zagrebškim muzejem že desetletja sodelujemo in z Vesno Rapo smo bili posebej povezani leta 2012 ob razstavi in posvetu o šolskih zvezkih³ ter naslednje leto še ob temi Pišem, torej sem! Takrat je 13. novembra 2013 na posvetu pri nas predavala o pisalih.⁴ Nekaj dni zatem nam je za Šolsko kroniko po e-pošti poslala še svoj članek o lepopisju. Ob tem jo je zanimalo, ali hrani naša knjižnica kakšen primerek enciklopedije s slikami Friedricha Justina Bertucha, znane tudi pod naslovom Bertuch's Bilderbuch, ki je izhajala od leta 1790. Da ji ne bi bilo treba potovati kam daleč po Evropi, se je pošalila, navdušena

1 F. J. Bertuch, Plan, Ankündigung und Vorbericht des Werks. *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*, 1, Weimar 1792.

2 Bilderbuch für Kinder. https://de.wikipedia.org/wiki/Bilderbuch_f%C3%BCr_Kinder

3 V. Rapo, Pisanke i krasopisanke iz zbirke Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, *Šolska kronika*, 2013, št. 12 str. 364–374.

4 V. Rapo, Pisaljke u zbirci Hrvatskoga školskog muzeja, Simpozij Pišem, torej sem!, Slovenski šolski muzej, Ljubljana, 13.–14. 11. 2013.

za odkrivanje novih in eksotičnih krajev in zavzeta za nove teme raziskovanja.⁵ A že v januarju 2014 nas je presenetila vest iz Zagreba o njeni nenadni smrti.⁶ Toda zamisel razstave, ki je bila del programa muzeja, je bilo treba izpeljati. Tega dela se je zavzeto oprijela kolegica Kristina Gverić in v začetku marca 2016 nas je Hrvaški šolski muzej povabil na odprtje lepe in privlačno postavljene razstave pod naslovom Bertuchovo slikovno carstvo – Otkrij tajne dječje enciklopedije. Razstavo so v muzeju pripravili barvito in slikovito s spodbudo otroškemu odkrivanju sveta in z veliko pozornosti do ponudbe muzejske pedagoške dejavnosti.⁷

Bertuchovo kraljestvo slik

Razstava Bertuchovo kraljestvo slik, ki je gostovala tudi v nekaj drugih hrvaških krajih, je bila od decembra 2021, v čudnem času covidnih omejitev, na ogled tudi v Slovenskem šolskem muzeju.⁸ Postavljena je bila tudi kot simbolična podpora Hrvaškemu šolskemu muzeju (HŠM). Že dobrih 120 let je minilo, odkar so v Zagrebu 19. avgusta 1901 odprli Hrvaški šolski muzej v palači hrvaškega učiteljstva (Hrvatski učiteljski dom), postavljeni v soseščini osrednjega gledališča sredi Zagreba. V rušilnem potresu, ki je 22. marca 2020 prizadel Zagreb in okolico, je bila poškodovana tudi stavba muzeja. Tako jubilej ni bil priložnost za slovesnosti, pač pa možnost za drobno sodelovanje, da so hrvaški kolegi lahko z razstavno dejavnostjo tudi v Ljubljani opozorili na svoje pomembno delo na področju kulture. Razstavo so v Ljubljani v muzejski razstavni omari dopolnjevale še številne muzejske publikacije HŠM, katalogi in revija *Anali* za povijest odgoja. Razstava je nagovarjala male in malo večje obiskovalce predvsem z likovno govorico slik, ki jim je avtorica Kristina Gverić dodala kratke, a premišljene dialoge. Sami smo k posameznim hrvaškim besedilom k slikam dodali še slovenski prevod. Zaradi takratnih zdravstvenih omejitev se razstava, postavljena od začetka decembra 2021 do junija 2022 v zgornjem hodniku Slovenskega šolskega muzeja, ni mogla dobro uveljaviti.

Poleg obsežnega razstavnega kataloga, ki je izšel leta 2016 ob razstavi v Zagrebu,⁹ je ljubljansko postavitev spremljala še zloženka, pripravljena prav za gostovanje v Ljubljani. V besedilu je avtorica razstave predstavila seriji knjig z nas-

5 Vesna Rapo, 18. 11. 2013: „Da ne zaboravim na svoj upit da provjeriš ako imate u knjižnici SŠM: Friedrich Justin Bertuch; Bilderbuch für Kinder, tiskano u 12 svezaka u razdoblju od 1790.–1830. Bilo bi super da imate da si skratim muke, inače ću morat šetat po Europi, a znaš da volim zao-stalije krajeve.“

6 B. Šuštar, In memoriam Vesna Rapo 1961– 2014, *Šolska kronika* 2014, 23–47, št. 1/2, str. 159– 162.

7 Bertuchovo slikovno carstvo, <https://www.hsmuzej.hr/hr/sadrzaj/izlozbe-i-dogadanja/prosle-izlozbe/bertuchovo-slikovno-carstvo>

8 Bertuchovo kraljestvo slik/Bertuchovo slikovno carstvo. Odkrijte skrivnosti otroške enciklopedije, <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=502>

9 Kristina Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo. Otkrij tajne dječje enciklopedije*, Zagreb: HŠM 2016.

lovom Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke. To otroško slikovno enciklopedijo je na prehodu iz 18. v 19. stoletje izdajal Friedrich Justin Bertuch (1747–1822), založnik knjig, pokrovitelj umetnosti in podjetnik. Delo je izhajalo od 1790/92 do 1830 v Weimarju v kar 12 zvezkih in v skupnem obsegu 1185 strani in s 6000 ilustracijami, povezanimi v 14 vsebinskih tem.¹⁰ Slovenski prispevek v zloženki je bil kratek zapis o učitelju Emeriku Antoliću in njegovem Šolskem atlasu kraljestva živali 1846 ter Bertuchovi enciklopediji v Sloveniji.¹¹ To temo na osnovi dostopnega gradiva nadaljujemo v tem prispevku.

„Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“

Hrvaški šolski muzej hrani v Zbirki učil in učnih pripomočkov prvih sedem zvezkov Bertuchovega dela Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke. Še v 19. stoletju zaščita avtorskih pravice ni bila takšna kot sedaj in različne izdaje Bertuchove enciklopedije, ki je sicer izhajala v Weimarju, so tiskali na Dunaju, v Pragi in Budimpešti. Zagrebški šolski muzej hrani zvezke dunajske izdaje, ki ga je izdajala založniška hiša A. Pichlers Witwe & Sohn v prvem desetletju 19. stoletja. Delo se je ohranilo v obliki stenskih slik, ki predstavljajo 636 muzejskih predmetov. Muzej je ob odprtju leta 1901 prejel v dar Šolski atlas kraljestva živali, ki so ga 1846 iz Bertuchove Slikanice izrezovali učenci takratne osnovne šole v Rakovcu, ki je danes del Karlovca. Podarjeno gradivo so v muzeju uvrstili med učila za prirodopis, med slike za splošni prirodopis (atlase) ter v publikacijo, ki jo je izdal *Hrvatski pedagoško-književni zbor* 1902, ter o nastanku muzeja in njegovih prvih zbirkah zapisali: „Antolić Emerich ... Hauptschule zu Rakovac 1846.: Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches. Dar. Pučka škola u Rakovcu.“¹²

Ob tej Bertuchovi slikanici za otroke iz Hrvaškega šolskega muzeja je avtorica Kristina Gverić postavila hudomušno vprašanje: „Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ Odgovarjala je z naklonjenostjo do priprave nekdanjega učila za nazorni pouk, pravzaprav unikatnega barvnega po-nazorila pouka o živalih in svetu. „'Slikanica je otroku enako pomembna kot zibka, punčka ali leseni konjiček', je napisal Bertuch v predgovoru. Bertuch ni bil nasprotnik izrezovanja ilustracij iz Slikanice. Menil je, da se otrok lahko, sme in mora z njimi igrati, izrezovati, sestavljati in jih uporabljati. Slikanica je ta, ki ga vodi v njemu že znani ali neznani svet, mu ga odkriva na način, da pri tem sam aktivno sodeluje ter tako Slikanica s tem doseže osnovni namen – učenje. In prav to so počeli leta 1846 učenci iz Rakovca pod vodstvom učitelja Emerika Antolića (1801–1853). Celo šolsko leto so pridne roke učencev izrezovale ilustracije iz sedmih zvezkov Bertuchove Slikanice, ki je bila pozneje darovana Šolskemu muzeju. Rezultat njihovega dela je torej Šolski atlas živalskega kraljestva na 161 straneh.“¹³

10 Kristina Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, Ljubljana: SŠM 2021, str. 1–3.

11 B. Šuštar, Emerik Antolić in njegov šolski atlas kraljestva živali 1846 ter Bertuchova enciklopedija v Sloveniji, Ljubljana: SŠM 2021, str. 4–6.

12 *Hrvatski školski muzej. Njegov postanak u uređenje*, Zagreb: HPKZ, str. 48.

13 K. Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, Ljubljana 2021, str. 3; K. Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo*, Zagreb 2016, str. 31–32.

*Emerik Antolić (1801–1853),
vplivni šolnik v Vojni krajini
(Cuvaj 3, 1910, str. 484).*

*Vollständiger Schul-Atlas des
Thierreiches/Popolni šolski atlas
kraljestva živali, zbral Emerich
Antolich/Emerik Antolić, Rakovac
1846 (naslovnica, HŠM, Zagreb).*

Emerik Antolić/Emerich Antolich (1801–1853)

Prav vprašanje: „Kdo je bil ta, ki je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ je ob gostovanju razstave spodbudilo razmišljanje o učiteljstvu in šolstvu v Vojni krajini sredi 19. stoletja. Tedaj je bil tam velik vpliv nemščine pa tudi nemških knjig in učil. Kdo je bil pravzaprav učitelj Emerik Antolić/Emerich Antolich (1801–1853) in kakšno je bilo njegovo mesto v tedanjem šolstvu?¹⁴ Razstava je spregovorila v razgibani govorici oblik in barv slik slikanice, ki je od 1846 služila kot učilo za nazorni pouk in prirodopis na štirirazredni glavni šoli v Rakovcu (pri Karlovcu) v Vojni krajini. Na zanimiv obmejni položaj med vojno in civilno Hrvaško je vplivala tudi šola. Od leta 1819 se je v Rakovac preselil sedež slunjskega polka in z njim tudi osnovna šola,¹⁵ ki je bila kot štirirazredna glavna šola imenovana Muster-Normal-Hauptschule, ena od osrednjih šolskih ustanov v Vojni krajini.

Na tej šoli je 1846 kot učilo za prirodopis, naslovljeno s Popolni šolski atlas kraljestva živali,¹⁶ sestavil z ilustracijami iz Bertuchove enciklopedije tedanji vo-

¹⁴ Antolić, Mirko (Imbro), <https://www.enciklopedija.hr/natuknica.aspx?id=3141>

¹⁵ Biserka Fabac, Rakovac, <https://www.kafotka.net/132>

¹⁶ Vollständiger Schul-Atlas des Tierreiches, Nach dem vorgeschriebenen Lehrbuche für Schüler der 4. Classe des II. Jahrganges zusammengestellt von Emerich Antolich ..., Rakovac 1846, HŠM; K. Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo*, str. 31.

ditelj šole Emerik Antolić.¹⁷ Četrty razred Oberschule zu Rakovac, ki je imel od leta 1838 dva letnika, se je v šolskem letu 1851/52 razvil v dveletno nižjo realko, osnovna šola pa se je sčasoma spet razvila v štirirazredno glavno šolo. Pouk v obeh šolah je bil nemški. V didaktično-metodičnih navodilih so pozornost namenjali tudi nazornemu pouku. Ko Marija Vrbetić v zgodovini šolstva v Karlovcu (1979) navaja po prvi izdaji gradiva za zgodovino šolstva kontinentalne Hrvaške (A. Cuvaj, 1908), da so šole gojile kar „kult slik“, to omenja kot pretiravanje, a vendar priznava določen napredek pri osnovnošolskem pouku.¹⁸

Poučevanje s pomočjo ponazoril – modelov, risb in slik ter ilustracij v učbenikih in na platnicah šolskih zvezkov je v šole od sredine 19. stoletja poleg navdušenja prinašalo tudi zadržanost in pomisleke.¹⁹ V šole v Vojni krajini je bila za nazorni pouk od šolskega leta 1853/54 vpeljana velika slikanica (*Bilder für den Anschauungsunterricht*), zatem tudi učne slike. V osnovne šole so s tem prišle privlačne podobe, ki pa so odvrčale od pogovora o stvareh iz vsakdanjega življenja. Kot so predstavili na primeru šole v Petrinji: „Nikoli ni učenec pomislil, da bi bili ti vsakdanji pojavi v kakršnikoli povezavi s tem, kar se je učil v šoli.“²⁰ Kot je to povzel v svoji zgodovini šolstva tudi A. Cuvaj, so v šolah učencem names-to predmetov iz njihovega domačega okolja in domovine predstavljali eksotične predmete in živali, ki jih bodo lahko videli le izjemoma, morda v znanstvenem kabinetu ali cirkusu. „Tako je vstopil v osnovno šolo neopravičeni kult slik.“²¹ Lahko morda razumemo Antolićev leta 1846 iz barvnih ilustracij sestavljen Popolni šolski atlas kraljestva živali kot radikalni pristop h temu 'kultu slik'? Danes predvsem opazimo, da je šola z bogato vsebino pouka in privlačnimi učili budila radovednost in z znanjem odpirala učencem vrata v svet različnih poklicnih in življenjskih možnosti.

Ni povsem jasno, kako je knjiga z dragocenimi barvnimi ilustracijami prišla v roke nadučitelju Emeriku Antoliću. Na to je verjetno vplivala povezanost Vojne krajine z Dunajem, centraliziranim učnim načrtom in programom, s poukom v nemščini ter navezanost krajiškega šolstva na učbenike. O izvoru tega izjemnega darila šoli lahko le ugibamo. Ilustracije iz podarjenih knjig so v letu 1846 postale del privlačnega in unikatnega učila tudi v duhu iskanja modernih pogledov na šolo in na nazorni pouk.

Prav karlovški del Vojne krajine je v 19. stol. slovel po dobrih šolah in znamenitih učiteljih, kot so bili Bach, Antolić, Fras, Hübl in Radočaj, kar našteva zgodo-

17 Emerich Antolich, erster Classenlehrer und Local-Director an der-Hauptschule zu Rakovac im Sluiner Gränz-regiment Nro. 4. 1846.

18 M. Vrbetić, *400 godina*, str. 48; Cuvaj, *Građa ... 2*, 1908, str. 609.

19 B. Šuštar, Zgodovinski razvoj poučevanja s slikami: slovenske izkušnje, *Šolska kronika* 2013, št. 3, str. 446.

20 Ante Pechan, *Povijest dječjačke pučke škole, današnje kr. vježbaonice u Petrinji*, Zagreb 1894, str. 16–17. Za prijazno opozorilo in posredovanje gradiva se zahvaljujem dr. Štefki Batinić, knjižničarski svetovalki HŠM.

21 A. Cuvaj, *Građa ... 4*, 1910, str. 329–330.

vinar šolstva Antun Cuvaj. Šola v Rakovcu pri Karlovcu je bila tudi s pedagoškimi tečaji središče izobraževalne dejavnosti,²² Antolić pa strogi recenzent rokopisov učbenikov, kot kaže npr. njegova obsežna ocena rokopisa nemške slovnice za krajiške šole, ki jo je konec 1839 sestavil podučitelj Ladislav Skroboth.²³ Antolić je junija 1849 poročal o primernosti učbenikov, ki so jih uporabljali v krajiških narodnih šolah in v nemških trivialnih in glavnih šolah. Kot navaja A. Cuvaj, je bil Emerik Antolić kot kritik sicer strokovno usposobljen, a tudi neprijeten in kdaj pristranski, če bi kakšna od knjig lahko konkurirala njegovim delom.²⁴

Poučevati je Antolić pričel na šoli v Bjelovaru, nadaljeval v Otočcu, nato pa se je kot nadučitelj zaposlil na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu. Na Dunaju je leta 1829 v Zavodu sv. Ane obiskoval tudi učiteljski tečaj za pouk slepih in gluhih ter postal eden prvih hrvaških učiteljev, ki je bil izobražen tudi za takšen pouk.²⁵ V tem času se omenjajo še trije drugi „vrli učitelji“, ki so poučevali gluhe otroke. Nekaterim so šolske oblasti za pouk posameznih otrok s posebnimi potrebami namenile pohvale in nagrade.²⁶ Pri normalni glavni šoli slunjskega krajiškega polka v Rakovcu je spomladi 1838 nadučitelj Antolić pričel poučevati gluhe in slepe otroke. Kot navaja jubilejni zapis senjske gimnazije 1939, je poučeval branje, pisanje, računanje in verouk. Šolo so brezplačno obiskovali otroci iz Vojne krajine pa tudi drugih krajev civilne Hrvaške.²⁷ Antoliću lahko sledimo po vojaškem šematizmu od 1831, ko je kot nadučitelj deloval na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu, ki je imela nemški pouk. Šematizem je tedaj omenjal v tem delu Vojne krajine še štiri druge nadučitelje na šolah v Gospiću, Otočcu, Ogulinu in Senju.²⁸

Osnovna šola v Rakovcu

Osnovna šola v Rakovcu je po zgodovinskih zapisih ravnatelja realke R. Strohalala tam delovala od 1819/20 kot štirirazredna Muster-Normal-Hauptschule za območje slunjskega polka, ki je tja preselil svoj štab. Začetni pouk v tej šoli je bil v hrvaščini, nemščina pa je postala učni jezik v četrtem razredu, ki je trajal dve leti. Šola je veljala za kvalitetno in je bila na dobrem glasu tudi med prebivalci bliž-

22 Za pedagoške tečaje za učitelje v Rakovcu je F. J. Fras pripravil metodiko, ki jo kot rokopis hrani arhiv HŠM. Vrbećić, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 48–49.

23 A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, 3, Zagreb 1910, str. 259–261; ilustr. str. 484.

24 A. Cuvaj, *Građa za povijest školstva*, 3, Zagreb 1910, str. 264–267.

25 M. Vrbećić, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979, str. 48; M. Vrbećić, Antolić, Imbro (Mirko), Hrvatski biografski leksikon. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

26 A. Cuvaj, *Povijesne crtice o obuci gluhonijeme djece ...*, Zagreb 1913, str. 4–5.

27 A. Cuvaj, *Građa* 3, str. 283–284; Valentina Janković, *Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću*, *Povijest u nastavi*, 7, 2010, št. 2, 110 (Viktor Rivoseli, *Kronika senjske gimnazije prigodom stogodišnjice 1839.–1939.*, Senj, 1939., str. 283–284). <https://hrcak.srce.hr/clanak/58074>

28 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1831, str. 411. <https://library.hungaricana.hu>

njega Karlovca, saj so radi pošiljali svoje otroke k pouku v Rakovac. Zaradi znanja nemščine so na njej poučevali tudi učitelji s Kranjske in Štajerske. Iz obeh letnikov IV. razreda te osnovne šole (glavna šola/višja šola/Oberschule) se je razvila realka v Rakovcu, a ko sta se šoli 1863/64 razdelili, je ljudska šola nadaljevala delo s povsem hrvaškim učnim jezikom in z nemščino le kot učnim predmetom.²⁹ Glavna šola (Oberschule) v Rakovcu je imela dva oddelka I. razreda in od 1838/39 tudi dva oddelka IV. razreda in je tako trajala šest let ter nosila tudi ime višja šola/Oberschule. Učitelj drugega letnika 4. razreda je postal Antolić. Med drugim je poučeval risanje (10 ur tedensko), prirodopis (2) in prirodoslovje (2). Na takšni šoli je bilo šest učiteljskih mest: nadučitelj (Oberlehrer) je bil tudi upravitelj šole (Local-Director), učitelj risanja (Zeichenlehrer), razredni učitelj (Classenlehrer), podučitelj (Unterlehrer) in dva učiteljska pomočnika (Schulgehülfe).³⁰

„Oj slava tebi, Antoliću vrli, / Ti školskog knjištva prvi osnivaču!“

Na glavni šoli v Rakovcu pri Karlovcu je po zapisu v vojaškem šematizmu (1840) Emerich Antolich napredoval v razrednega učitelja (Classenlehrer).³¹ Na naslovnico Šolskega atlasa se je kot prvi razredni učitelj in lokalni direktor glavne šole podpisal leta 1846. Gotovo mu ni samo to delo pomagalo k napredovanju, saj je bil avtor več hrvaško-nemških učbenikov, tudi katekizma, slovnice in abecednika, ter je kot Mirko (Imbro) Antolić že 1906 veljal za književnika.³² Dokler je osnovna šola v Rakovcu kot Oberschule sodila pod Vojno krajino, se je v osnovnem šolstvu obdržala nemščina kot učni jezik (vsaj višjih razredov). A po letu 1848 so pripravili v civilni Hrvaški več hrvaških učbenikov (V. Babukić, A. Weber Tkalčević, A. Mažuranić), v Vojni krajini pa se kot pisec učbenikov omenja nadučitelj Imbro Antolić, ki je med 1835 in 1850 izdal dvanajst učbenikov, nekatere je prevedel iz nemščine. Učbeniki so izšli na Dunaju in pri založbi I. N. Prettner v Karlovcu.³³

Tudi hrvaška retrospektivna bibliografija knjig pozna Antolića in ga navaja kot avtorja učbenikov.³⁴ Enciklopedija ga ob osebnih podatkih (Antolić, Mirko (Imbro): Nevinac pri Bjelovaru, 1801–Petrinja, 25. novembra 1853) predstavlja kot

29 Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 89–90; Cuvaj, *Građa*, 3, str. 300–301.

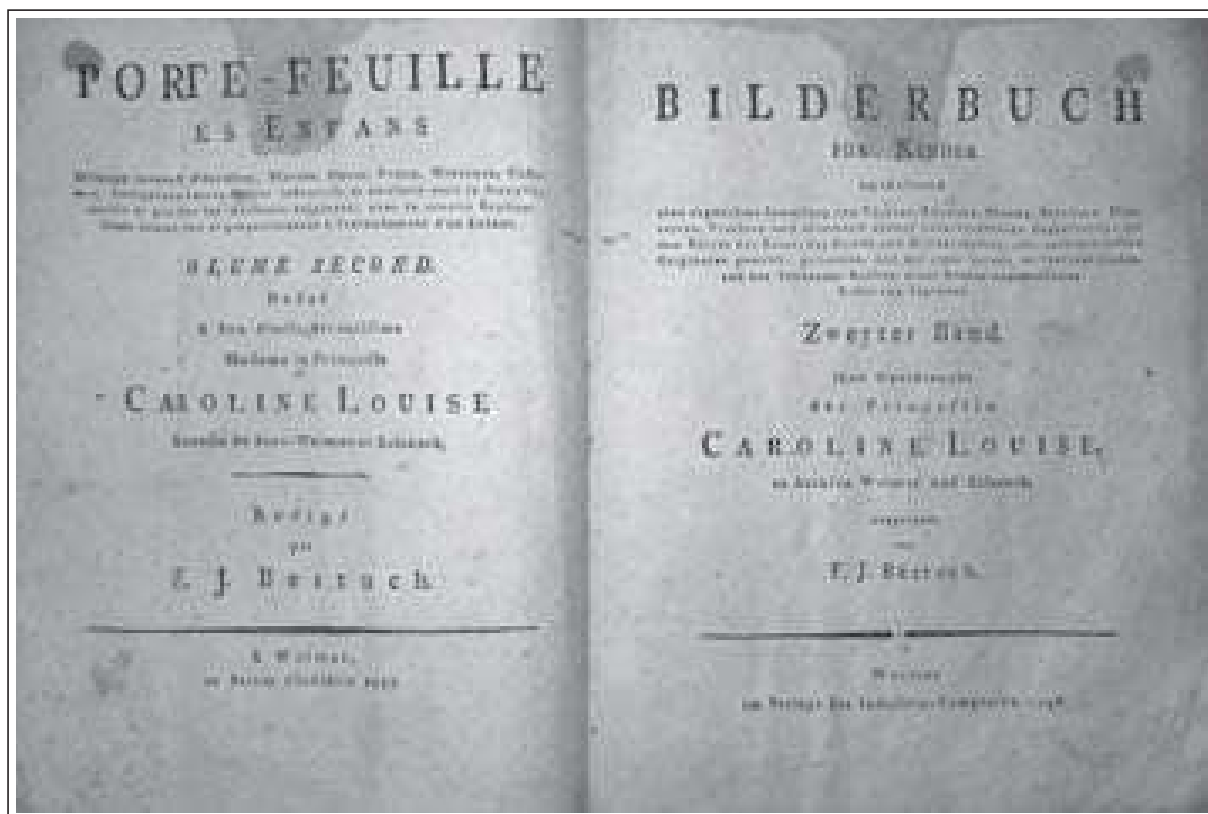
30 M. Vrbeć, *400 godina*, str. 38–39; Cuvaj, *Građa*, 2, str. 155–158; Cuvaj, *Građa* 3, str. 226–227.

31 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1840, str. 433. – Šematizmi poimensko naštevajo po zaporedju šolskega direktorja, dva razredna učitelja, učitelja risanja in nadučitelje na petih glavnih šolah, nato pa sumarno le število podučiteljev, šolskih pomočnikov in učiteljic.

32 R. Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 233–234. f

33 M. Vrbeć, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979, str. 47–48.

34 *Abecedar za djecu* / sastavljen po Imbri Antoliću, 1847 (u Karlovcu : Tiskarna Ivana N. Prettnera; Uebersetzung der im zweyten Theile der für die 3te und 4te Classe an Normal- und Hauptschulen in den k. k. Staaten vorgeschriebenen deutschen Sprachlehre über die Regeln der Rechtschreibung als Beyspiele vorkommenden Wörter : ... *Unterrichtes für Schüler in der Militär = Gränze* / bearbeitet von Emerich Antolich, 1838. (Karlstadt). <http://bibliografija.nsk.hr/hrb/HRB01/index.html>

Friedrich Justin Bertuch, ur., Bilderbuch für Kinder/Slikanica za otroke (knjižnica Ravne na Koroškem).

avtorja kar petnajstih učbenikov za krajiške osnovne šole, še bolj podroben pa je Hrvaški biografski leksikon.³⁵ Od 1850 se Antolić omenja kot direktor (šolski nadzornik) nemških glavnih šol v karlovškem delu Vojne krajine, kjer je 1849 nasledil upokojenega Franja Frasa.³⁶ Za tega je Cuvaj zapisal, da ta vrli krajiški šolnik zasluži mesto v zgodovini pedagogike.³⁷ Po Antolićeви premestitvi v Petrinjo je 1851 postal šolski upravitelj za hrvaško krajino Filip Mikoević, ki ga je 1854 nasledil Ivan Januškovec.³⁸

35 Posebej navaja: Mali nêmačko-hêrvatski rêčnik, 1838; Slovnicâ nêmačkog jezika, 1848; Abece-dar za potrebu narodnih učionicah u Hêrvatskoj i Slavoniji, 1851. i dr.; Antolić, Mirko. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <<http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3141>>.

Marija Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), *Hrvatski biografski leksikon*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

36 *Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1850, str. 545; Cuvaj, *Grada*, 3, 1910, str. 483. Franjo Fras, ki je bil pred Antolićem direktor (nadzornik) šol karlovškega dela Vojne krajine, je bil član več znanstvenih društev in avtor knjige, pri kateri se je Antolić lahko malo zgledoval glede naslova atlasa živali: *Vollständiger ... (Franz Julius Fras, Völlständige Topographie der Karlstädter Militärgrenze*, Zagreb 1835). R. Strohal, Grad Karlovac opisan i orisan, Karlovac, 1906, str. 233.

37 A. Cuvaj, *Grada*, 2, 1910, str. 469; B. Pleše, Fras, Franjo Julije, pedagog, *HBL*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6377>

38 M. Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 48.

Antolića je podrobno predstavil Antun Cuvaj v znameniti zgodovini šolstva. Bil je praktikant v glavni šoli v Bjelovaru, nato pomožni učitelj v Otočcu, kjer je postal učitelj in se oženil z učiteljico. Tam je služboval, dokler ni bil kot dober učitelj imenovan za nadučitelja v Rakovcu. Cuvaj ima Antolića za enega od začetnikov pisanja učbenikov v Hrvaški in Slavoniji, kar je 1898 v pesmi opisal varaždinski učitelj Ljudevit Varjačić.³⁹ Takšni sta prva in zadnja kitica te pesmi:

Imbri Antoliću. / U doba Tvoga nastavnog rada / Književstvo školsko drijemalo u svemu: / Al Ti bje prvi, koj se nađe tada, / Da znanjem svojim utreš stazu njemu.// ... // Oj slava tebi, Antoliću vrli, / Ti školskog knjištva prvi osnivaču! / Nad grobnicom Ti školski druzi plaču. / I svaki duhom dušu Tvoju grli.//⁴⁰

Tudi drugače se kaže Antolić kot zavzet pedagog. Tako ga najdemo 1851 med naročniki avstrijskega pedagoškega tednika za osnovno šolstvo Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt.⁴¹ Čeprav je bil Antolić rojen Hrvat, dober učitelj, pedagoški pisec in avtor hrvaških šolskih knjig, pa ga pedagoški zgodovinar Cuvaj ni imel za prijatelja hrvaške prosvete, saj je v šolstvu v Vojni krajini postavljaj na prvo mesto nemščino.⁴² Čeprav je Antoliću hrvaščina pomenila le sredstvo za pouk nemščine, je kot eden prvih avtorjev hrvaške šolske literature prispeval k napredku hrvaške prosvete.⁴³

Že 17. februarja 1851 je bil z mesta šolskega direktorja (nadzornika) za področje karlovške Vojne krajine premeščen na takšno mesto v Petrinjo in v vojaškem šematizmu zabeležen kot Emerich Antolić, direktor šolstva v varaždinskem in banskem delu Vojne krajine (K. k. Banal- und Warasdiner Militär-Gränze).⁴⁴ Tako je bil vključen še v vojaški šematizem 1853, ki ga predstavlja ob tem tudi kot enega od štirih direktorjev Šolske direkcije državnih izobraževalnih ustanov v Vojni krajini in referenta pri tamkajšnji šolski komisiji.⁴⁵

Toda Antolić je že konec novembra 1853 v Petrinji sklenil življenjsko pot. Več kot pol stoletja kasneje je dragoceno učilo s šole v Rakovcu pri Karlovcu ob svojem nastanku leta 1901 dobil Hrvaški šolski muzej v dar od Andrije Filkovića, tedanjega upravitelja te šole. V ljudski šoli, ki je imela od 1863/64 hrvaški učni jezik, je postalo učilo z nemškim besedilom manj zanimivo. Najbrž ni bila brez vpliva na dar muzeju tudi sočasna sprememba šolske mreže, saj so ob širitvi Karlovca na dve

39 A. Cuvaj, Građa, 3, Zagreb: 1910, str. 483–485; Varjačić, Ljudevit <https://www.bib.irb.hr/345348>

40 L. Varjačić, *Milim pokojnicima hrvatskim pedagozima i učiteljima*, Varaždin: 1898; Cuvaj, Građa, 3, str. 484.

41 Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens, 10, št. 40, 17. 5. 1851, str. 327. Antolich Emerich, Militär-Grenz-Volksschul-Direktor zu Karstadt.

42 A. Cuvaj, Građa, 3, Zagreb: 1910, str. 260–261, 267–270.

43 M. Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), HBL, 1983. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>

44 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1851, str. 589, K. k. Banal- und Warasdiner Militär-Gränze, Schul-Director. Antolic, Emerich, zu Petrinia.

45 Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums, 1853, str. 685: Antolic, Emerich, Schulen-Director, zugleich Referent bei der Grenz- Schulen-Commission für die Banal-Slavonische Militär-Grenze zu Petrinia.

F. J. Bertuch, *Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, 7, Dunaj 1804, naslovnica, Iz knjižnice Uršulinskega samostana v Ljubljani.

bližnji občini decembra 1902 v letu 1903 po 116 letih delovanja ukinili osnovno šolo v Rakovcu. Zadnji ravnatelj osnovne šole v Rakovcu je bil prav Andrija Filković. Učenci in učitelji osnovne šole so se vključili v bližnje šole v Karlovcu.⁴⁶ V Rakovcu pa je od 1851 delovala realka, ki je 1871/72 dobila sedmi razred z maturo, od 1882/83 pa sta se realka in karlovška gimnazija postopoma povezali v realno gimnazijo.⁴⁷

Dostopnost Bertuchove enciklopedije

Danes je vseh dvanajst zvezkov Bertuchove enciklopedije⁴⁸ dostopnih tudi v digitalni obliki v izvodih iz Weimarja⁴⁹ in Heidelberga,⁵⁰ različne izdaje pa še

⁴⁶ M. Vrbeć, *400 godina*, str. 82; R. Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906, str. 89–90. Franjo Valla, *Velika realka u Rakovcu (Njen život i djelovanje od 1863.—1881.) Godišnje izvješće kralj. Velike realke u Rakovcu u Hrvatskoj 1881/82*, Zagreb 1882, str. 4–6.

⁴⁷ M. Vrbeć, *400 godina karlovačkog školstva*, str. 91.

⁴⁸ Bertuch, Friedrich Justin, *Bertuch's Bilderbuch : enthaltend eine angenehme Sammlung von Thieren, Pflanzen, Blumen, Früchten, Mineralien, Trachten und allerhand andern unterrichtenden Gegenständen aus dem Reiche der Natur, der Künste und Wissenschaften*, Weimar, Gotha: Industrie Comptoir, 1790–.

⁴⁹ *Naturwissenschaftliche Sammlung der HAAB* (Herzogin Anna Amalia Bibliothek) Weimar. <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/toc/136229395/1/-/>

⁵⁰ *Heidelberg historic literature – digitized*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch-1790ga>

v *Pictura Paedagogica Online*, kjer so Bertuchove Slikanice za otroke še posebej navzoče s slikami in z besedilom: *Bertuchs Bilderbuch für Kinder*.⁵¹

Tako Bertuch kot avtor kakor njegova enciklopedijska Slikanica/*Bildbuch* niso neznani niti pri nas. Tako je po raziskavi Frana Ilešiča motiv vzgojne pripovedi o mladem jagnjetu (*Drobtinice* 1852) Slomšek povzel po pesmi F. J. Bertucha.⁵² Njegov prevod so prevzeli tudi v slovenske Abecednike, za Majcen-Koprivnikovo Začetnico pa je nov prevod priskrbel A. Funtek.⁵³ Podobno so pri nas tudi v drugem delu nemške Čitanke iz 1902 prebirali Bertuchovo pesem *Ein junges Lämmchen*.⁵⁴

Po literarnem pričevanju v romanu *Igralec*, ki dobiva (avtor je madžarski pisatelj M. Jokai, 1882), ki je postavljeno v Kvarner – na Reko in v Opatijo, med literarnimi zakladi našteva tudi Bertuchovo delo *Bilderbuch für Kinder*. Prevajalec podlistka Ivan Koštiál je ob objavi v tržaški *Edinosti* leta 1922 zapisal: „Fr. J. Bertuch, * l. 1747, legacijski svetnik, je postal popularen po svoji 'Knjigi s podobami', (prvič l. 1790. v Weimaru), ki je bila izredno razširjena.“⁵⁵

Tudi v Sloveniji najdemo izvode te ilustrirane enciklopedije za otroke. V Koroški osrednji knjižnici dr. Franca Sušnika na Ravnah na Koroškem hranijo 5 zvezkov prve, tj. weimarske izdaje Bertuchove slikanice, ki so izhajali med letoma 1792 in 1805,⁵⁶ nekaj zvezkov dunajske izdaje Bertuchove *Knjige s podobami* v korist in veselje mladosti (*Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend/Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse*, 1–9, 1801–1808), ki je izhajala pri založbi A. Pichler, pa hranita Narodna in univerzitetna knjižnica⁵⁷ in knjižnica uršulinskega samostana v Ljubljani.⁵⁸ Sestre uršulinke, ki so za svoje dekliške šole

51 *Pictura Paedagogica Online*. <http://opac.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/bertuch/bertuch>

52 Friderik Justin Bertuch, pisatelj in knjigarnar, je bil rojen l. 1747. v Weimaru, + 1822, navaja: Fran Ilešič, O izvirnosti Slomškovih mladinskih spisov, *Popotnik: časopis za sodobno pedagogiko*, 1902, 23, št. 4, str. 109–110 (vse 107–112); Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.

53 F. Brinar, Mlado jagnje, v: *Učne slike k ljudskošolskim berilom*, ur. H. Schreiner, V. Bežek, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1902, str. 83 (Majcen-Koprivnik, Začetnica, str. 78; Razinger-Žumer Abecednik, str. 69, in Praprotnik, Andrej: *Abecednik za slovenske ljudske šole*, Ljubljana 1883, str. 56).

54 Fran Ilešič, O izvirnosti, *Popotnik* 1902, str. 110; Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.

55 Jókai Mór, *Igralec*, ki dobiva / *Egy játékos, aki nyer*, prevedel Ivan Koštiál, podlistek, *Edinost*, 47, št. 253, 25. 10. 1922, str. 1.

56 Bertuch, Friedrich Justin: *Bilderbuch für Kinder = Porte-Feuille des Enfants*. 1, 2 ..., Weimar : Verlag des Industrie-Comptoirs, 1792, 1796 ... <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7568948>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7569204>

57 F. J. Bertuch: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse / Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/nuk/1024323709>

58 F. J. Bertuch: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse / Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/urslj/1024323709>

*Bertuchovo kraljestvo slik, gostovanje razstave HŠM v SŠM v Ljubljani, 2021
(foto Branko Šuštar).*

priskrbele tudi odlična učila, so pri pouku v Ljubljani uporabljale tudi Bertuchovo enciklopedijsko knjigo slik. Nekaj zvezkov so imeli tudi na gimnaziji Poljane v Ljubljani. Iz knjižnice naravoslovnega kabineta je prejela v šolskem letu 1907/08 dijaška knjižnica II. gimnazije v Ljubljani (na Poljanah) tri posamezne zvezke F. J. Bertuch, *Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, V., VII., VIII.⁵⁹ S primerkoma weimarske izdaje Bertuchove enciklopedije iz knjižnice z Raven na Koroškem ter primerkoma dunajske izdaje iz knjižnice uršulinskega samostana smo s prijaznim dovoljenjem lastnikov v Ljubljani gostujočo razstavo dopolnili še s posameznimi originalnimi tiski.

Za sklep

Razstava Hrvaškega šolskega muzeja je najprej leta 2016 v Zagrebu in po drugih hrvaških krajih, decembra 2021 pa tudi v Ljubljani predstavila danes manj znano Bertuchovo ilustrirano enciklopedijo za otroke (F. J. Bertuch, *Bilderbuch*

⁵⁹ Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1907/1908, Ljubljana 1908, str. 79.

für Kinder/Porte-Feuille des Enfants), ki je v sliki in besedi predstavila podobe sveta okoli leta 1800. Gotovo je povezovanje šolstva v hrvaški Vojni krajini z osrednjimi vojaškimi oblastmi na Dunaju vplivalo tudi na pomembno osnovno šolo v Rakovcu pri Karlovcu in na tamkajšnjega učitelja Emerika Antolića, ki je 1846 iz ilustracij še danes dragocene Bertuchove enciklopedijske Slikanice za otroke/Bilderbuch für Kinder pripravil izjemno učilo za prirodopis in nazorni pouk. Emerik Antolić sodi med zavzete šolnike v Vojni krajini, saj je bil eden od prvih učiteljev otrok s posebnimi potrebami in eden od prvih avtorjev hrvaških in nemških učbenikov za šole v Vojni krajini. Zavzeto šolsko delo pa tudi naklonjenost nemščini v osnovnošolskem izobraževanju so Antolića pripeljali do uglednih položajev v šolstvu: vodil je eno od osrednjih osnovnih šol (Rakovac pri Karlovcu) ter bil kot šolski nadzornik v Karlovcu in Petrinji v vodstvu šolstva v Vojni krajini. Učilo je s privlačnimi ilustracijami v barvah gotovo dobro služilo na osnovni šoli z nemškim poukom prirodopisa in za nazorni pouk v drugem letu IV. razreda. Od 1863/1864, po uvedbi hrvaščine kot učnega jezika tudi v šolah nekdanje Vojne krajine, pa je takšen *Popolni šolski atlas kraljestva živali* (Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches) z nemškimi podnapisi postajal manj uporaben. Sprememba šolske mreže ob širitvi mesta Karlovac na okoliške občine pa je pripeljala tudi do ukinitve osnovne šole v Rakovcu, kjer je zatem delovala le realka oz. realna gimnazija. Tako je bila bolj razumljiva tudi odločitev Andrije Filkovića, zadnjega voditelja osnovne šole, kjer je leta 1846 učilo nastalo, da ga je leta 1901 podaril novoustanovljenemu Hrvaškemu šolskemu muzeju. Bertuch je bil z ilustrirano enciklopedijo Slikanica za otroke/Bilderbuch für Kinder znan tudi na Slovenskem, saj hranijo njegove knjige v Ljubljani (NUK, knjižnica uršulinskega samostana). Kot rezultat njihove uporabe jih hranijo še v knjižnici na Ravnah na Koroškem. Vsestranski F. J. Bertuch pa je bil pri nas znan tudi s pesniškim motivom o mladem jagnjetu, ki je našel pot tudi v naše abecednike.

Viri in literatura

Digitalizirani viri

Bertuchovo slikovno carstvo, www.hsmuzej.hr/hr

<http://www.ssolski-muzej.si/> - Bertuchovo kraljestvo slik/Odkrijte skrivnosti otroške enciklopedije

Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska; <http://www.ssolski-muzej.si/slo/exhibits.php?item=502>

Bilderbuch für Kinder, de.wikipedia.org

Biserka Fabac, Rakovac, <https://www.kafotka.net/132>

Enciklopedije, leksikoni, šematizmi, časniki

Antolić, Mirko (Imbro), *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2021. <http://www.enciklopedija.hr/Natuknica.aspx?ID=3141>

- Bibliografija*, <http://bibliografija.nsk.hr/hrb/HRBo1/index.html>
- Marija Vrbetić, Antolić, Imbro (Mirko), *Hrvatski biografski leksikon*, <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=727>
- Militär-Schematismus des österreichischen Kaiserthums*, 1831, 1840, 1850, 1851, 1853. <https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus>
- https://library.hungaricana.hu/hu/view/MilitarAlmanachSchematismus_1850/?pg=566&layout=s
- Österreichisches Pädagogisches Wochenblatt zur Beförderung des Erziehungs- und Volksschulwesens*, 17. 5. 1851, <https://anno.onb.ac.at/>
- Edinost*, 25. 10. 1922. <https://www.dlib.si/>
- Heidelberg historic literature – digitized*. <https://digi.ub.uni-heidelberg.de/diglit/bertuch1790ga>
- Naturwissenschaftliche Sammlung der HAAB* (Herzogin Anna Amalia Bibliothek) Weimar. <https://haab-digital.klassik-stiftung.de/viewer/toc/136229395/1/-/>
- Pictura Paedagogica Online*. <http://opac.bbf.dipf.de/virtuellesbildarchiv/bertuch/bertuch>

Tiskani viri in literatura

- F. J. Bertuch, *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*, 1, Weimar 1792.
- Bertuch, Friedrich Justin: *Bilderbuch für Kinder = Porte-Feuille des Enfants*. 1,2 ..., Weimar : Verlage des Industrie-Comptoirs, 1792, 1796 ... <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7568948>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/7569204>
- Bertuch, F. J.: *Porte-feuille instructif et amusant pour la jeunesse/Bilderbuch zum Nutzen und Vergnügen der Jugend*, A Vienne/Wien: A. Pichler, 1801–1808. <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/nuk/1024323709>; <https://plus.cobiss.net/cobiss/si/sl/bib/urslj/1024323709>
- Bertuch, Friedrich Justin, *Bertuch's Bilderbuch : enthaltend eine angenehme Sammlung von Thieren, Pflanzen, Blumen, Früchten, Mineralien, Trachten und allerhand andern unterrichtenden Gegenständen aus dem Reiche der Natur, der Künste und Wissenschaften*, Weimar, Gotha: Industrie Comptoir, 1790–.
- F. Brinar, Mlado jagnje, v: *Učne slike k ljudskošolskim berilom*, ur. H. Schreiner, V. Bežek, Ljubljana: Slovenska šolska matica, 1902, str. 83.
- Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 2, Zagreb 1908.
- Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 3, Zagreb 1910.
- Antun Cuvaj, *Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije*, 4, Zagreb 1910.
- Antun Cuvaj, *Povijesne crtice o obuci gluhonijeme djece u Hrvatskoj i Slavoniji*, posebni otisak iz djela *Građa za povijest školstva ...*, Zagreb 1913.
- Kristina Gverić, *Bertuchovo slikovno carstvo. Otkrij tajne dječje enciklopedije*, Zagreb: HŠM 2016.

- Kristina Gverić, Bertuch in njegova slikanica za otroke, v: *Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije*, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska, št. 147, str. 1–3.
- Hrvatski školski muzej. Njegov postanak u uređenje*, Zagreb: HPKZ, 1902.
- Fran Ilešič, O izvornosti Slomškovih mladinskih spisov, *Popotnik*: časopis za sodobno pedagogiko, 1902, 23, št. 4, str. 107–112;
- Izvestje c. kr. II. državne gimnazije v Ljubljani o šolskem letu 1907/1908*, Ljubljana 1908.
- Jagne in magarec, *Drobtinice*, 7, 1852, ur. J. Rozman, Celovec, str. 197–198.
- Jókai Mór, Igralec, ki dobiva / Egy játékos, aki nyer, prevedel Ivan Koštiál, podlistek, *Edinost*, 47, št. 253, 25. 10. 1922, str. 1.
- Valentina Janković, Školstvo, kultura i društvo komunitetskih gradova Petrinje i Senja na kraju 18. i u 19. stoljeću, *Povijest u nastavi*, 7, 2010, št. 2, str. 103–115.
- Ante Pechan, Povijest dječjačke pučke škole, današnje kr. vježbaonice u Petrinji, Zagreb 1894.
- Branko Pleše, Fras, Franjo Julije, pedagog i pisac (Jarenina pri Mariboru, 1794–Vransko, 1868), *HBL*. <https://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=6377>
- Praprotnik, Andrej, *Abecednik za slovenske ljudske šole*, Ljubljana 1883.
- Vesna Rapo, Pisanke i krasopisanke iz zbirki Hrvatskoga školskog muzeja u Zagrebu, *Šolska kronika*, 2013, št. 1–2 str. 364–374.
- Viktor Rivoseli, *Kronika senjske gimnazije prigodom stogodišnjice 1839.–1939.*, Senj, 1939.
- Rudolf Strohal, *Grad Karlovac opisan i orisan*, Karlovac, 1906.
- B. Šuštar, Zgodovinski razvoj poučevanja s slikami: slovenske izkušnje, *Šolska kronika* 2013, 22–46, št. 3, str. 446.
- B. Šuštar, In memoriam Vesna Rapo 1961–2014, *Šolska kronika* 2014, 23–47, št. 1/2, str. 159–162.
- B. Šuštar, Emerik Antolić in njegov šolski atlas kraljestva živali 1846 ter Bertuchova enciklopedija v Sloveniji, v: *Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije*, Ljubljana: SŠM 2021, zloženska, št. 147, str. 4–6.
- Franjo Valla, Velika realka u Rakovcu (Njen život i djelovanje od 1863.—1881.) *Godišnje izvješće kralj. Velike realke u Rakovcu u Hrvatskoj 1881/82*, Zagreb 1882.
- Ljudevit Varjačić, *Milim pokojnicima hrvatskim pedagozima i učiteljima*, Varaždin, 1898. Varjačić, Ljudevit, <https://www.bib.irb.hr/345348>
- Marija Vrbetić, *400 godina karlovačkog školstva*, Karlovac 1979.
- Vollständiger Schul-Atlas des Tierreiches*, Nach dem vorgeschriebenen Lehrbuche für Schüler der 4. Classe des II. Jahrganges zusammengestellt von Emerich Antolich ..., Rakovac 1846, HŠM, Zagreb

Povzetek

Bertuchova ilustrirana enciklopedija za otroke (F. J. Bertuch, *Bilderbuch für Kinder/Porte-Feuille des Enfants*), ki je v sliki in besedi predstavila podobe sveta okoli leta 1800, je bila izhodišče za učilo za nazorni pouk in prirodopis. Za pouk na šoli Rakovac pri Karlovcu v tedanji Vojni krajini je vplivni učitelj Emerik Antolić (Emerich Antolich, 1801–1853) leta 1846 iz ilustracij Bertuchove enciklopedije pripravil Popolni šolski atlas kraljestva živali (*Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches*). Ta šolski atlas z barvnimi podobami in nemškim besedilom so po šolskih spremembah leta 1901 podarili na novo ustanovljenemu Hrvaškemu šolskemu muzeju v Zagrebu. Muzej je iz tega gradiva leta 2016 pripravil zanimivo in barvito razstavo Bertuchovo kraljestvo slik – odkrij skrivnosti otroške enciklopedije, ki je pritegnila s pedagoško dejavnostjo v Zagrebu in drugih hrvaških mestih. Konec leta 2021 in do junija 2022 je bila razstava na ogled tudi v Ljubljani, saj smo želeli simbolično podpreti muzejske kolege po potresu, ki je 22. marca 2020 prizadel Zagreb in okolico ter je bila poškodovana tudi stavba muzeja. Avtorica razstave Kristina Gverić se v razstavnem katalogu hudomušno vprašuje: „Kdo in zakaj je 'uničil' Bertuchovo Slikanico iz Šolskega muzeja?!“ in predstavi šolnika Emerika Antolića. Ta prispevek pa nadaljuje obravnavo izobraževalnega položaja osnovne šole Rakovac pri Karlovcu v hrvaški Vojni krajini, kjer se je ob povezanosti z osrednjimi vojaškimi oblastmi na Dunaju uveljavljala tudi nemščina. Šola je slovela po kvaliteti, saj je tam poučevalo šest učiteljev, omogočala pa je tudi nadaljnji poklicni ali študijski vzpon. Iz dveh letnikov IV. razreda te šole se je razvila realka (srednja šola) v Rakovcu. V prispevku spremljamo tudi učiteljsko pot Emerika Antolića, ki je bil vpliven šolnik in tudi eden prvih avtorjev hrvaških in nemških učbenikov za šole v hrvaški Vojni krajini. Podpiral je vlogo nemščine v šolskem pouku, posebej v pomembnejših osnovnih šolah. Na takšni šoli v Rakovcu pri Karlovcu je Antolić poučeval in jo vodil. Od 1849 je bil direktor (šolski nadzornik) nemških glavnih šol v karlovškem delu Vojne krajine in od 1851 šolski nadzornik v Petrinji za varaždinski in banski del Vojne krajine. Antolić je kot sestavljavec Popolnega šolskega atlasa kraljestva živali (*Vollständiger Schul-Atlas des Thierreiches*) na zanimiv način sledil pedagoškim zahtevam po nazornem pouku in uporabi slik kot ilustrativnih ponazoril.